

Міністерство освіти і науки України  
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка  
Факультет спеціальної освіти, психології та соціальної роботи  
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота  
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ САМООЦІНКИ У ОСІБ  
ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ»**

Виконав: здобувач освіти 4 курсу  
Ps1-B20 групи  
спеціальності 053 Психологія  
(денна форма навчання)  
**Клочан Михайло В'ячеславович**

Науковий керівник:  
кандидат психологічних наук,  
доцент кафедри загальної  
та практичної психології  
**Куриця Денис Іванович**

Рецензент:  
кандидат психологічних наук,  
доцент кафедри загальної  
та практичної психології  
**Гудима Олександр Васильович**

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>3</b>
<b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ САМООЦІНКИ ТА ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ ПІДЛІТКІВ.....</b>	<b>7</b>
1.1 Аналіз феномену самооцінки в психологічній літературі.....	7
1.2 Особливості розвитку самооцінки в осіб підліткового віку.....	12
1.3 Особистісні чинники що впливають на формування самооцінки.....	18
Висновки до розділу 1.....	28
<b>РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ САМООЦІНКИ ТА ОСОБИСТІСНИХ ЧИННИКІВ.....</b>	<b>31</b>
2.1 Методика експерименту.....	31
2.2 Аналіз та інтерпретація отриманих результатів дослідження.....	35
2.3 Кореляційний аналіз результатів проведеного експериментального дослідження.....	43
2.4 Практичні рекомендації щодо врегулювання самооцінки підлітків....	52
Висновки до розділу 2.....	60
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>63</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>66</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>74</b>

## ВСТУП

**Актуальність дослідження.** Сьогодні війна стала буденністю для багатьох людей, і вони звикли до цих подій. На цьому тлі рівень самооцінки населення, в тому числі підлітків, значно відхиляється від норми. Для деяких людей неадекватна самооцінка стала буденністю і абсолютною нормою, іноді навіть неусвідомленою. У звичайному житті сучасної людини існують різні загрозові фактори, які безпосередньо впливають на її повсякденність, якість життя, чутливість, емоційний стан, продуктивність і, в цілому, на її світогляд.

Повномасштабне вторгнення російської федерації має прямий негативний вплив на молодь у вигляді страху, почуття провини, тривоги, матеріальних та емоційних втрат і внутрішніх переживань, що призводить до відхилення від належної самооцінки.

Розвиток особистості починається в дитинстві і триває протягом усього подальшого життя. Особистість розвивається в взаємодії з батьками, однолітками та іншими членами суспільства. Важливою складовою особистості є самооцінка. Самооцінка дуже динамічна і формується в різний час під впливом різних факторів.

Самооцінка – це те, як людина ставиться до себе, як вона оцінює свої здібності і як бачить своє місце в суспільстві. Висока самооцінка також впливає на цілі та прагнення, яких можна досягти, встановлюючи нові соціальні зв'язки. Це спонукало нас провести дослідження впливу на самооцінку окремих чинників особистості, таких як: комунікабельність, тривожність та агресивність.

Залежність характеру і продуктивності всіх форм зовнішньої діяльності суб'єкта від його ставлення до себе неодноразово підтверджувалася в психологічних дослідженнях та працях вітчизняних психологів: Г.С. Костюк, М.І. Пірен, С.Д. Максименко, Л.А. Терещенко, М.Л. Смульсон. Зарубіжні психологи також зробили значний вклад у вивчення феномену самооцінки: К. Левін, К. Роджерс, У. Джемс, Ф. Хоппе.

З адекватною самооцінкою людина може точно розпізнавати свої сильні

сторони та адаптуватися до завдань різної складності та вимог інших. З іншого боку, неадекватна (завищена або занижена) самооцінка може спотворювати внутрішній світ людини, призводити до викривлень у мотиваційній, емоційній та вольовій сферах і, в цілому, суттєво перешкоджати гармонійному розвитку особистості. Важливим періодом у формуванні самооцінки є підлітковий вік.

Підлітковий вік – це особливий період переходу від дитинства до дорослості. З ним пов'язані зміни факторів, які впливають на формування різних структур особистості, в тому числі і самооцінки. У цей період дуже важливим стає прийняття або неприйняття дитини оточенням, однолітками, друзями та іншими підлітками, особливо в класі. Міжособистісні стосунки між однокласниками є важливим фактором, що впливає на особистість дитини та її самосприйняття.

Проблема виховання духовно та інтелектуально розвиненої особистості особливо гостро стоїть на сучасному етапі розвитку суспільства. Важливу роль у розвитку особистості відіграє самооцінка. Психологам і педагогам стає все більш очевидним, що самооцінка підлітка, його ставлення та уявлення про себе суттєво впливають на його поведінку та успішність у навчанні.

Свобода вибору, легкий доступ до інформації та обсяг знань значно ускладнюють повне розуміння себе та своєї індивідуальності в сучасному молодіжному контексті порівняно з попередніми поколіннями. Ми стали більш здібними і знаємо більше, але в той же час ця свобода і велика кількість різноманітної інформації іноді збиває нас з правильного шляху. Це вік, коли люди ще не є відповідальними за себе та фінансово самодостатніми.

В умовах воєнного стану молодь стикається з новими реаліями життя, новими обов'язками і новим станом душі. Вони повинні прожити своє життя якнайкраще, продовжувати виконувати загально визнані важливі моменти життя, знаходити час, щоб насолоджуватися життям, цінувати його та дбати про своє психічне здоров'я. Дуже невелика кількість людей усвідомлювала поняття «ментальне здоров'я». У дні сьогодення, ця тенденція змінюється однак дуже великою ціною.

Формування самооцінки особливо важливе в підлітковому віці, коли відбуваються різкі та якісні зміни, що впливають на всі аспекти розвитку. Особливості самосприйняття, що впливають на прийняття або неприйняття підлітком своєї зовнішності, часто супроводжуються дуже серйозними емоційними переживаннями, які призводять до дезадаптації та формування неадекватної самооцінки. Педагогам важливо спрямовувати рефлексивні процеси, оціночні ставлення, корекцію та самоконтроль у процесі навчання у правильне русло та стимулювати активність підлітка через формування самооцінки як джерела мотивації до особистісного розвитку.

Водночас, сучасні підлітки ростуть і формуються в складному соціальному контексті, який характеризується, зокрема, зростаючим впливом засобів масової інформації. Медіа часом переповнені сумнівною та небезпечною для психологічного здоров'я підростаючого покоління інформацією.

Актуальність даного дослідження також полягає у тому, що ми маємо дізнатись як впливають на самооцінку підлітків комунікабельність, тривожність та агресивність, що особливо актуально в умовах воєнного стану в країні.

**Мета** дослідження: розкрити сутність самооцінки, та вплив на неї таких чинників як комунікабельність, тривожність і агресивність.

**Завдання** кваліфікаційної роботи:

1. Теоретично дослідити поняття самооцінки, та особливості її розвитку в осіб підліткового віку.
2. Проаналізувати психологічні чинники (комунікабельність, тривожність та агресивність) та їх вплив на рівень самооцінки підлітків.
3. Використати психологічні методики, з метою визначення рівня розвитку таких психологічних якостей особистості в підлітків як: самооцінка, комунікабельність, тривожність та агресивність;
4. Провести кореляційний аналіз результатів експериментального дослідження.

5. Запропонувати рекомендації та пропозиції щодо вирішення проблемних питань, що стосуються самооцінки підлітків та психологічних чинників які на неї впливають.

**Об'єкт** дослідження: самооцінка, та чинники що впливають на неї.

**Предмет** дослідження: особливості розвитку самооцінки підлітків, під впливом інших психологічних чинників.

**Методи дослідження.** Задля досягнення мети роботи, вирішення обраних завдань та перевірки гіпотези дослідження нами були використані теоретичні (аналіз, синтез, дослідження психологічної літератури та узагальнення статистичної інформації) та емпіричні методи (експеримент, тестування, математико-статистичні методи обробки отриманих даних тощо).

**Апробація та впровадження результатів.** Результати дослідження доповідалися й обговорювалися на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин» (23 квітня 2024 р., м. Кам'янець-Подільський, Україна) з публікацією матеріалів: «Клочан М.В. Тривожність як психологічний чинник самооцінки у осіб підліткового віку. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*»: матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конференції. м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 73-76.

**Структура роботи:** робота складається з вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

## ВИСНОВКИ

Під час написання роботи, перед нами був поставлений ряд завдань. Вирішуючи дані завдання ми зробили наступні висновки:

1. Теоретично обґрунтовано, що у психологічній літературі виділяють три види самооцінки. Адекватна самооцінка (характеризується реалістичною оцінкою своїх здібностей, визнанням своїх недоліків і намаганням їх позбутися), змішана самооцінка (характеризується різним сприйняттям себе в певних аспектах свого життя) і неадекватна самооцінка (у більшості випадків є результатом різних комплексів, явних чи прихованих). Також було виявлено, що існує три основні рівні самооцінки (занижена, адекватна та завищена), які відображають ступінь оцінки, любові та поваги до себе, а також здатність визначати позитивні та негативні риси свого характеру.

Визначено процес становлення молодшого школяра як особи підліткового віку та особливості розвитку самооцінки в цей період. Встановлено, що розвиток самооцінки в підлітковому віці поділяється на три основні етапи: перший етап у віці 10-11 років (переважання критичного ставлення до себе); другий етап у віці 12-13 років (потреба в позитивному ставленні до себе як до особистості); третій етап у віці 14-15 років (у цей період виникає «оперативна самооцінка», що визначає актуальне ставлення підлітка до себе). Серед чотирьох факторів, які мають значний вплив на самооцінку підлітків, нами було виділено сім'ю, шкільний клас, референтну групу, а також інтимно-особистісне спілкування.

2. Нами обґрунтовано, що на рівень самооцінки можуть чинити вплив безліч факторів, але в умовах війни найбільш важливими ми виділили: комунікабельність, тривожність та агресивність.

В умовах сьогодення комунікативні навички є найважливішим фактором розвитку підлітка як особистості. Неможливо отримати хороший статус в колективі, бути соціально визнаним або розвиватися як особистість без ефективної комунікації з однолітками. Тому розвиток комунікативних навичок особливо важливий у підлітковому віці, коли підлітки починають

брати активну участь у суспільному житті та шукають способи виразити свою індивідуальність.

Переконання, емоції та інтереси мають безпосередній вплив на самооцінку підлітків. В умовах війни в Україні, та постійних «повітряних тривог» значно зростає тривожність всього населення, а особливо в іще не до кінця сформованих як особистість підлітків. Підлітки з високим рівнем тривожності мають тенденцію до розвитку неадекватної та заниженої самооцінки. Зрозуміло, що підлітки з низькою самооцінкою постійно піддаються стресу і тривозі, що виражається у вигляді напруженого очікування проблем, підвищеної, неконтрольованої дратівливості та емоційної нестабільності.

У підлітковому віці перетинаються суперечливі тенденції розвитку. У цей період підлітки поступово досягають певного рівня фізичного, психічного та соціального розвитку. У більшості випадків самооцінка підлітків є внутрішньо суперечливою. Вони свідомо усвідомлюють себе як особистість, вважають себе вищими за інших, вірять у себе і свої здібності, але водночас їх оточують сумніви, яких вони намагаються позбутися. Однак ця прихована непевненість проявляється у вигляді тривоги, депресії, поганого настрою, іноді агресивної поведінки, зниження активності та нестабільності.

3. Підбиваючи підсумки по проведеному дослідженню можна зробити наступні висновки:

– За результатами методики «Шкала самооцінки» (підлітковий, юнацький вік), зроблено висновок, що у: 32% опитуваних – завищена самооцінка; 45% опитуваних – адекватна самооцінка; 23% опитуваних – занижена самооцінка.

– За результатами методики «Визначення рівня комунікативності» зроблено висновок, що у: 8% опитуваних – високий рівень; 34% опитуваних – рівень вище середнього; 19% опитуваних – середній рівень; 26% опитуваних – рівень нижче середнього; 9% опитуваних – низький рівень; 4% опитуваних – надзвичайно низький рівень комунікабельності.



– За результатами методики Шкала тривожності (Шкала Тейлора, адаптація М. М. Пейсахова), зроблено висновок, що у: 32% опитуваних – низький рівень; 21% опитуваних – рівень нижче середнього; 17% опитуваних – середній рівень; 13% опитуваних – рівень вище середнього; 17% опитуваних – високий рівень тривожності.

– За результатами Тесту агресивності (опитувальник Л. Г. Почебут), зроблено висновок, що у: 40% опитуваних – низький рівень агресивності; 47% опитуваних – середній рівень агресивності; та у 13% опитуваних – високий рівень агресивності.

4. Проведений кореляційний аналіз свідчить про найвищий зв'язок між рівнем самооцінки та комунікабельністю з коефіцієнтом кореляції 0,757. Розрахований коефіцієнт регресії показує, що зростання комунікабельності на 1 бал зумовить зростання рівня самооцінки на 2,733 бала.

Коефіцієнти парної кореляції між рівнем самооцінки та тривожності і рівнем самооцінки та агресивності – свідчать про помірний зв'язок. Із рівняння регресії можна зробити висновок, що від збільшення тривожності та агресивності, занижується самооцінка, і навпаки при зменшенні тривожності та агресивності, завищується самооцінка.

5. Нами були надані практичні пропозиції щодо покращення комунікативних навичок та зниження рівня тривожності та агресії з метою врегулювання самооцінки у підлітків. Основними методами для покращення комунікації нами були запропоновані тренінгові роботи із метою запобігання відчуження та вирішення міжособистісних проблем. Для зниження тривожності нами були надані поради, що актуальні в умовах військового стану. З метою зниження агресії нами було запропоновано перелік валідних та підходящих вправ для підлітків.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю.В. Психологія розвитку : навч. посібник. Харків : ФОП Панов А. М., 2015. 336 с.
2. Алексєєва М.І., Дригус М.Т. Дослідження мотиваційної сфери підлітка. Вивчення особистості підлітка. Київ. : Ін-т психології АПН України, 1994. 128 с.
3. Бабаян Ю.О., Тимченко Н. А. Особливості формування самооцінки молодшого школяра. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2.12. С . 26-30.
4. Балинець К.С., Грейліх О. О. Особливості самооцінки у підлітковому віці. Редакційна колегія. 2020. № 6. С. 5-11.
5. Баричева Е.М. Клініко-психологічні особливості суїцидальної поведінки у підлітків. Автореф. дис. канд. мед. наук. Харків, 1997. 20 с.
6. Безушко В., Чопик С. Гендерні особливості становлення самооцінки старших підлітків. Тернопільський державний педагогічний університет. Факультет педагогіки та психології. 2020. № 34. С. 214-216.
7. Болтівець С.І., Фоліменко Н.А. Соціально-педагогічні причинити поширення пияцтва серед молоді. Практична психологія та соціальна робота. 2004. №10. С.4-6.
8. Бояківська І.О. Особливості самоставлення обдарованих підлітків залежно від типу відносин у сім'ї. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія і педагогіка». Випуск 30. 2016. С. 21-27
9. Василенко І.А., Тарарака І.С. Агресивність та особливості статусного положення підлітків. Традиції та новації сучасної освіти в Україні. «Наука і освіта». №3. 2013. С.44-46.
10. Вашека Т.В. Рання діагностика та профілактика суїцидальної поведінки у підлітковому віці. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 6 (87). С. 64-66.

11. Ващенко І.В., Завацька Н.Є. Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій. Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : колективна монографія. за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. Київ : Слово, 2016. С. 405-421.
12. Власова О.І. Педагогічна психологія : навч. посібник. Київ. : Либідь, 2005. 400 с.
13. Войтко В.І. Психологічний словник. Київ : Вища школа, 2002. 294 с.
14. Гірняк А.Н. Поняттєво-категорійне поле і наукові підходи до розуміння взаємодії у психології. Психологія і суспільство. 2017. № 3. С. 112-126.
15. Гірчук О.В. Умови формування самооцінки в підлітковому віці. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць. Частина 3. Інститут психології ім. Г.С. Костюка АПН України. за ред. Максименка С. Д., Чени М.-Л. А. Київ. 2008. С. 241-248.
16. Григор'єва М.С. Прояви нестабільності емоцій у підлітковому віці. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 128, С. 72-75.
17. Гуцуляк Н.М. Загальна психологія : навч. посібник. Чернівці : Технодрук, 2015. 360 с.
18. Дербеньова А.Г., Кунцевська А.В. Адміністратору школи. Тренінги з розвитку комунікативності вчителів. Харків. : Вид. група «Основа», 2009. 191 с.
19. Дуткевич Т.В. Загальна психологія : (Конспект лекцій) : Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Кам'янець-Подільський держ. педагогічний ун-т. Кафедра психології. Кам'янець-Подільський, 2002. 96 с.
20. Дячук П.В. Дидактичні умови забезпечення процесу формування самооцінки молодшого школяра. Педагогіка та психологія : зб. наук. праць Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. С. 55-61.
21. Захарова А.В. Психологія формування самооцінки. 2005. 180 с.

22. Ільїна Н.М. Загальна психологія в екзаменаційних питаннях і відповідях : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2020. 239 с.

23. Істомін І.М. Сучасні методичні підходи до оцінки й прогнозування психологічної сумісності та згуртованості. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 3. Ч. 1. С. 160-170.

24. Качинська А.В. Чинники впливу на розвиток самоствавлення у підлітковому віці. Освіта та розвиток обдарованої особистості. № 8-9 (15-16) / 08-09/ 2013. С. 105—108.

25. Ключан М.В. Тривожність як психологічний чинник самооцінки у осіб підліткового віку. Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конференції. м. Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р. / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О. В., 2024. С. 51-56.

26. Козерук Ю.В., Євсейчик Я.О. Самооцінка як фактор становлення особистості. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. 2015. Вип.124. С.163-165.

27. Корнійчук В.В. Розвиток міжособистісних відносин у молодшому шкільному віці. Психологія : реальність і перспективи. Збірник наукових праць РДГУ. вип. 1. 2013. С. 162-164.

28. Краєва О.А. Психологічний аналіз аспектів «Я-концепції» в структурі особистості підліткового віку під час трансформаційних змін. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». Випуск 5. Том 2. 2017. С. 65-69.

29. Лапшова Н.С. Соціальний статус особистості як загальносистемна модель. Психологічний часопис : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. гол. ред. С. Д. Максименко, 2020. Т.6. № 8(40). С. 101-108.

30. Лапшова Н.С. Теоретичні засади дослідження соціального статусу особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. №1 (36). С. 235-243.

31. Лапшова Н.С. Теоретичні підходи до аналізу типології соціального статусу особистості. Український психологічний журнал : зб. наук. праць Київського національного університету імені Тараса Шевченка. гол. ред. І. В. Данилюк, 2018. №1. С. 106-121.

32. Ліпковська Ю. Формування адекватної самооцінки у школярів. Психологічні виміри культури, економіки, управління : Науковий журнал ІХ., 2016. С. 61-69.

33. Ліфарєва Н.В. Психологія особистості : навчальний посібник. Київ. : Центр навчальної літератури, 2003. 240 с.

34. Лозниця В.С. Психологія і педагогіка : основні положення : навч. посібник. Київ. : «ЕксОб», 1999. 303 с.

35. Лосієвська О.Г. Криза підліткового віку як чинник поведінки з відхиленнями. Теоретичні і прикладні проблеми психології. Луганськ : Ювілейний збірник наукових праць СНУ ім. В. Даля, 2005. №1 (9). С. 112-118.

36. Лугінін О.Є. Статистика. Підручник. 2-е вид. перероблене і доповнене. К. :ЦУЛ. 2007. 608 с.

37. Максименко С.Д. Загальна психологія : навч. посіб. Київ. : 2004. 320 с.

38. Максименко С.Д. Науково-психологічні основи формування особистості. Рідна школа. 1991. № 11. С. 27-31.

39. Максименко С.Д. та інш. Самооцінка учня. Київ. : Главник, 2004. 112 с.

40. Максимова Н.Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В. М. Патопсихологія підліткового віку. Главник, 2008. с.192.

41. Маценко В.Ф. Самосвідомість. Психологічні аспекти та основні напрями розвитку тривожності. Стежинами психологічного вдосконалення. 2004. № 24 С.10-21.

42. Мельничук О.Б., Пасічняк Р.Ф., Вольнова Л.М. Психологія

особистості : Хрестоматія : Навч. посіб. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 532 с.

43. Михайлишин У.Б. Вплив самооцінки на конфліктну поведінку підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Психологія. 2021. №3. С. 86-92.

44. Москаленко В.В. Психологія соціального впливу : навч. пос. Київ. : Центр учбової літератури, 2007. 448 с.

45. Невідома Я.Г. Особливості соціалізації у юнацькому віці. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України Проблеми сучасної психології. 2012. Випуск 17. С. 337-346.

46. Нетребко І.В. Самооцінка як критерій адаптованості студентів молодших курсів. Вісник Чернігівського державного педагогічного університету. 2009. Вип. 74, Т. 2. С. 51-54.

47. Новікова В.П. Психологічні особливості формування самооцінки підлітків. Теоретико-методологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку : Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Жана Піаже. Кропивницький. 2021. С. 137-139.

48. Попович І.С. Самооцінка як критерій соціально-психологічних очікувань. Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України. Київ. : «ГНОЗІС», 2010. Т. 12, ч. 3. С. 326-333.

49. Попович І.С. Соціальні очікування особистості як регулятор соціально-психологічної реальності. Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психол. імені Г. С. Костюка НАПН України. Т. 1. Вип. 44. Київ. : Фенікс, 2016. С. 138–143.

50. Ратушний О.О. Особливості самооцінки у підлітковому віці. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022. № 4. С. 74–79.

51. Романовська Д., Собкова С. Робота з підлітками, схильними до

суїциду. 2006. № 15 (207). С. 26-29.

52. Савчин М.В., Василенко Л.П.. Вікова психологія. Навчальний посібник. Дрогобич. : “Відродження”, 2001. 287 с.

53. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки. Київ. : Україна. Віта, 1996. 130 с.

54. Савчин М.В. Психологія відповідальної поведінки : Монографія. Івано Франківськ : Місто НВ. 2008. 280 с.

55. Скрипченко О.В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. Вікова та педагогічна психологія : Навч. посіб. К. : Просвіта, 2001. 416 с.

56. Станчишин В. Стіни в моїй голові. Жити з тривожністю і депресією. Київ. : Віхола, 2020. 192 с.

57. Степанюк О., Мельниченко О. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників : Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132с.

58. Тимченко Н.М. Дискусія як метод психокорекції самооцінки в ранньому юнацьком віці. Дипломна робота бакалавра 053 «Психологія». Київ. Національний авіаційний університет. 2021. 44 с.

59. Тисячна Ю.О. Соціально-психологічна характеристика суїцидальної поведінки серед дітей та підлітків. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2012. № 5. С. 200-204.

60. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості : у межах і за межами буденності. Київ : Либідь, 2003. 376 с.

61. Ткаліч К.В. Психологічні особливості прояву самооцінки підлітка. Теоретикометодологічні проблеми практичної психології та її перспективи розвитку : Збірник доповідей Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, присвяченої 125-річчю з Дня народження Гордона Олпорта. Кропивницький. 2022. С. 186-191.

62. Усейнова Ф.Е. Емпіричне дослідження самооцінки в підлітковому віці. Інсайт : психологічні виміри суспільства : наук. журн. Херсон : ВД

«Гельветика», 2019. Вип. 1(16). С. 281-282.

63. Федорова О.М. Теорії соціального статусу : пізнавальні можливості і дослідницькі стратегії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2009. №24. С. 110-116.

64. Ходанич О.О. Особливості самоствавлення підлітків із різним рівнем самооцінки. Диференціальний підхід у дослідженні професійного самоздійснення особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (24-25 березня 2022 р.). Одеса : ФОП Бєлий А. Є. 2022. С. 128-135.

65. Царенко О.В. Створення сприятливого психологічного клімату в учнівському колективі. Таврійський вісник освіти. 2015. № 3(51). С. 271-276.

66. Цукор В.С. Психологічні умови подолання негативного самоствавлення в юнацькому віці. Дипломна робота бакалавра 053 «Психологія». Київ. Національний авіаційний університет. 2023. 63 с.

67. Цюкало І.А. Особливості самооцінки підлітків із різним рівнем конфліктності. Робота на здобуття кваліфікаційного ступеня бакалавра; спец. : 053 - психологія. Суми : СумДУ. 2021. 64 с.

68. Чайкіна С.В. Особливості формування самооцінки молодших школярів. Теоретичні і прикладні проблеми психології. № 2(31). 2013. С. 223-230.

69. Чайковська О.М. Психологічні особливості конфліктності особистості у підлітковому віці. Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. 2013. Вип. 38 (1). С. 251-257.

70. Шапар В.Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х. : Прапор, 2005. 640 с.

71. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості. Навчальний посібник. Харків : «Контраст». 2019. 116 с.

72. Daniel Clay, Vivian L. Vignoles, Helga Dittmar Body Image and Self-Esteem Among Adolescent Girls: Testing the Influence of Sociocultural Factors. Journal of the Society for Research on Adolescence. 2005. Volume15, Issue4



P. 451-477

73. González, M., Casas, F. & Coenders, G. A Complexity Approach to Psychological Well-Being in Adolescence: Major Strengths and Methodological. *Social Indicators Research*. 2007. volume 80. P. 267–295

74. Han SS, Kim KM. [Influencing factors on self-esteem in adolescents]. *Taehan Kanho Hakhoe Chi*. 2006. Fall 36(1). P. 37-44

75. MacPhee AR, Andrews JJ. Risk factors for depression in early adolescence. *Adolescence*. 2006. Fall 41(163). P.435-466

76. Marlene M Moretti, E Tory Higgins Relating self-discrepancy to self-esteem: The contribution of discrepancy beyond actual-self ratings. *Journal of Experimental Social Psychology*. 1990. Volume 26, Issue 2. P. 108-123

77. Marshall SK. Do I matter? Construct validation of adolescents' perceived mattering to parents and friends. *J Adolesc*. 2001. 24(4). P. 473-490

78. Moreno J.L. *Who shall survive? A new approach to the problem of human interrelations*. Washington, DS: Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1934. 440 p.

79. Nelis S, Bukowski WM. Daily Affect and Self-Esteem in Early Adolescence: Correlates of Mean Levels and Within-Person Variability. *Psychol Belg*. 2019. 18;59(1). P. 96-115.

80. Quatman T, Watson CM. Gender differences in adolescent self-esteem: an exploration of domains. *J Genet Psychol*. 2001. 162(1). P. 93-117.

81. Raevuori A, Dick DM, Keski-Rahkonen A, Pulkkinen L, Rose RJ, Rissanen A, Kaprio J, Viken RJ, Silventoinen K. Genetic and environmental factors affecting self-esteem from age 14 to 17: a longitudinal study of Finnish twins. *Psychol Med*. 2007. Nov 37(11). P.1625-1633

82. Rosenberg, M. *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, NJ: Princeton University Press. 1965. P. 2-34.